

บทที่ ๒

แนวคิดเรื่องขันติและโสรจจะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

แนวคิดเรื่องขันติและโสรจจะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น มนุษย์หรือผู้อยู่ในสังคมโลกนี้ต้องมีคือธรรมที่จะทำให้งาม ๒ อย่าง ประกอบกันไปด้วย จึงจะทำให้เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยคุณธรรมทั้งสองซึ่งเป็นคุณสมบัติของคนดีในสังคมและในทางพระพุทธศาสนาอีกด้วยซึ่งในบทนี้ได้กำหนดหัวข้อ ไว้ดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของขันติและโสรจจะ

๒.๒ ความสำคัญของขันติและโสรจจะ

๒.๓ โทษของการขาดขันติและโสรจจะ

๒.๔ ประโยชน์ของการมีขันติและโสรจจะ

๒.๕ ขันติและโสรจจะที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๒.๖ ขันติและโสรจจะ ในทัศนะของนักวิชาการและผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา

๒.๗ สรุป

๒.๑ ความหมายของขันติและโสรจจะ

ขันติ แปลว่า ความอดทน ในพระวินัยปิฎกกล่าวว่า ขันติ คือการอดได้ทนได้เพื่อบรรลุความดีงามและความมุ่งหมายอันชอบ^๑ ซึ่งก็คือ ความอดกลั้น^๒

ขันติ แปลว่า ความอดทน หมายถึง ความสามารถที่จะทนต่อความลำบาก มีจิตใจเข้มแข็งที่จะทำความดี และสามารถควบคุมตนเองได้โดย

ขันติ ได้แก่อธิวาสนขันติ หมายถึง "บรรดาธรรมเหล่านั้น คือ ความอด ความทน ความกลั้น ความไม่เดือดดาล ความไม่หุนหันพลันแล่น ความใจเย็น แห่งจิต"^๓

๑. อดทนต่อความยากลำบาก คือ มีจิตใจเข้มแข็งที่จะทำงานให้ประสบความสำเร็จ

๒. อดทนต่อความเจ็บป่วย คือ อดทนต่อความเจ็บป่วยของร่างกายไม่ท้อแท้

^๑ วินย. (บาลี) ๕/๒๔๔/๓๓๕, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๔๑๐/๑๑๘.

^๒ ขุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/-/๑๑๒.

^๓ ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๒/-/๒๘๓.

๓. อุดทนต่อความเจ็บใจ คือ อุดทนต่อการกระทำที่ผู้อื่นล่วงเกินเรา โต้ตอบด้วยวิธีสันติ

๔. อุดทนต่อกิเลส คือ อุดทนต่อสิ่งต่างๆ ที่มายั่วให้หลงใหล อุดทนต่อความโลภ อุดทนต่อความโกรธและอุดทนต่อความหลง

โสรัจจะ หมายถึง ความสงบเสงี่ยม ความมีอัธยาศัยงดงาม ความประณีต ความเรียบร้อยรวมถึงความไม่หุหุรา

โสรัจจะ ได้แก่ ความเสงี่ยม อัธยาศัยงาม รักความประณีตหมั่นจดระเบียบอย่างงดงาม^๔

โสรัจจะ ได้แก่ ความเสงี่ยม คือ ความไม่ล่วงล้ำออกมาทางกาย ความไม่ล่วงล้ำออกมาทางวาจา ความไม่ล่วงล้ำออกมาทางกายและวาจา^๕

คนจะงามตามที่พระธรรมโกศาจารย์อธิบายคือ^๖

๑. ขยันขันแข็ง กล้า ยอมตาย ถ้าถูกต้องชอบธรรม

๒. สุภาพ อ่อนโยน เชื้อฟุ้งผู้เฒ่าผู้แก่ บิดามารดา ครูบาอาจารย์ ผู้อาวุโส

๓. กตัญญู กตเวที รับรู้คุณ แม้สิ่งไม่มีชีวิต แม้อุปสรรค ศัตรู

๔. มีศีล มีสัจย์ เปิดเผย บริสุทธิ์ใจ

๕. ประหยัดสันโดษรู้จักทำสิ่งร้ายให้กลายเป็นดีคำนึงถึงประโยชน์และความจำเป็นในชีวิต

๖. มีเมตตา กรุณา มีน้ำใจ ไม่มีเขาไม่มีเรา ไม่ทำให้ตนเองหรือคนอื่นเดือดร้อนคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม

๗. อุดกัลล อุดทน ด้วยใจแจ่มใส คอยได้รอได้

๘. เป็นฝ่ายยอมได้ ให้อภัยได้ เพื่อให้อะไรๆ มันลงกันได้

๙. ไม่ตามใจกิเลส แต่เลือกข้างถูกต้องเป็นธรรม

๑๐. เป็นแบบฉบับในเรื่อง กิน อยู่ หลับ นอน เกิด แก่ เจ็บ ตายเป็นของชาวพุทธเอง

ขันติ คือ ความอดทนต่ออารมณ์ ที่ไม่เป็นที่พอใจ (อกนิภูฐานมณ) ไว้ได้ อุด คือ ไม่ได้ในสิ่งที่ต้องการทำให้อุด ส่วนทน คือ ได้ในสิ่งที่ไม่ปรารถนา จึงจำเป็นต้องทน

ความอดทน แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ^๗

^๔ วินย.(บาลี)๕/๒๔๔/๓๓๕, อัง.พุท.๒๐/๔๑๐/๑๑๘.

^๕ ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๒/-/๒๘๓.

^๖ พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), ความงามแห่งชีวิต ความงามที่แท้คืองามธรรม และงามใจ, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐.

๑. ทนต่อความลำบากตรากตรำ ได้แก่ ทนต่อการทำงาน ไม่หวั่นหวาดต่อความเหนื่อยยาก หนาวร้อน และลมแดด เป็นต้น

๒. ทนต่อความเจ็บป่วยไข้ ได้แก่ อดทนต่อทุกขเวทนา อันเกิดมีเพราะความเจ็บไข้มีประการต่างๆ แม้ที่สุดทนทุกขเวทนาแสนสาหัสก็ไม่แสดงอาการกระสับกระส่าย

๓. ทนต่อความเจ็บใจ ได้แก่ ทนต่อการหมิ่นประมาท ที่ผู้อื่นกล่าวคำเสียดสี หรือพูดกระทบกระทั่งในขณะทำงาน เป็นต้น

๔. ทนต่ออำนาจกิเลส คือราคะ โทสะ และโมหะ ที่คุกรุ่นอยู่ในใจของเรา พร้อมทั้งจะแสดงออกมาได้ทุกเมื่อ

การอดทนต่อความลำบากตรากตรำ มีผลดีทำให้การงานลุล่วงไปได้ อดทนต่อความเจ็บป่วยไข้จะทำให้เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะครบบริบูรณ์ อดทนความเจ็บใจและกิเลสตัณหา จะช่วยป้องกันความผิดพลาดอันจะเกิดขึ้นด้วยโทสะเสียได้ ผู้ที่มีความอดทน จะทำให้การทำหน้าที่กัลยาณมิตรประสบความสำเร็จ เหมือนลักษณะของแผ่นดิน แม้ต้นไม้ ภูเขาและอื่น ๆ แผ่นดินก็ยังทรงไว้ได้อดทนจนเปลี่ยนเรื่องราวให้กลายเป็นเรื่องดียอมรับด้วยใบหน้าชื่นบาน เขาจะดำหนิ ดีเตียน ต่ำว่าหยาบคายเสียดสีให้เจ็บใจอย่างไรก็ทนได้ ไม่แสดงอาการโต้ตอบ^๗

โสรัจจะ ได้แก่ ความเสถียร ความรู้จักทำใจให้เข้มแข็ง ในเมื่อต้องอดทน มีความขี้มียัมและเข้มแข็งเบิกบาน ความเสถียรใช้ในลักษณะที่ต้องอดทน คือไม่แสดงกิริยาเสียอกเสียใจให้ปรากฏเกินงาม

ขันติ และ โสรัจจะ ธรรมะ ๒ ประการนี้ เป็นเครื่องส่งเสริมบุคลิกลักษณะทำให้เป็นคนมีเหตุผล หนักแน่น มั่นคง สุขภาพเรียบร้อย น่านับถือ ผู้มีคุณธรรม คือ ขันติและโสรัจจะ ประจำใจยอมเป็นคนที่มีน้ำใจงาม น้ำใจดี มีกิริยาวาจาสุภาพ สงบเสถียร ไม่ก่อการทะเลาะวิวาทกับใครๆ ย่อมเป็นคนที่น่ารักน่านับถือ จึงเป็นธรรมที่ส่งเสริมคนให้มีความอดทน^๘

ขันติ ความอดทน หมายถึง การรักษาปกติภาพของตนไว้ได้ ในเมื่อถูกระทบด้วยสิ่งอันไม่พึงปรารถนา ขันติมี ๒ ประเภท คือ

^๗ พิมพ์เพ็ญ พรเฉลิมพงศ์, ผศ.ดร., นิธิยา รัตนพานนท์, ศาสตราจารย์เกียรติคุณ.ดร., ความอดทน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.foodnetworksolution.com/wiki/word/2318/ความอดทน> [๗ เมษายน ๒๕๕๘]

^๘ มณีรัตน์ ปิ่นวิเศษ, **ชีวิตและวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอมพันธ์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๓๔.

^๙ สุชาติ วราหพันธ์, **วิถีธรรมวิถีไทย**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์เอมพันธ์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๓.

๑. ขันติ ความอดทนต่อการดำเนินชีวิตทั่วไป เช่น อดทนต่อความหิว ความกระหาย ความเหนื่อย ความหนาว ความร้อน ความเจ็บป่วย ความโกรธ ฯลฯ สรุปได้เป็น ๓ ประเด็น^{๑๐} คือ

๑.๑ อดทนต่อความลำบากตรากตรำ ในการทำงานทำการโดยสุจริตไม่ว่าจะค้าขาย หรือทำเกษตรกรรม ย่อมมีความลำบาก ไม่สบายเหมือนการหากินทุจริต ผู้มีสัมมาชีพจึงต้องมีความอดทน ไม่แสดงอาการของความขลาดไม่สู้งาน ไม่สู้ความลำบากตรากตรำ

๑.๒ อดทนต่อทุกขเวทนา คือเมื่อเจ็บป่วยก็ไม่แสดงอาการทรมานทรมายจนเกินเหตุ

๑.๓ อดทนต่ออำนาจกิเลส คือเมื่อเกิดกิเลสใดๆ ได้แก่ ความโลภ คือ อยากได้ไม่มีสิ้นสุด ความโกรธหรือ ความหลงในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ก็ต้องมีขันติ อดทนและเพียรพยายาม กำจัดกิเลสนั้นออกไปเสียจากตน

๒. อธิวาสนขันติ คือ ความอดทนอย่างยิ่งยวด หมายถึง การอดทนต่อการกระทบกระทั่งของคนที่ด้อยกว่า จะในทางฐานะ ทางศีลธรรม ทางยศ หรือทางใดก็ตาม วิธีอดทน คือ ให้ถ่อมใจของเราเสีย ลดมานะของเราลง เชื่อว่ามาก็คิดเสียว่า “ถูกของเขา”^{๑๑}

ความจริงแล้ว ความอดทนเป็นลักษณะความเข้มแข็งของจิตใจ การพยายามทำความดี และถอนตัวออกจากความชั่ว คืออดทนต่อฝ่ายที่ไม่ดี เพื่อยืนหยัดอยู่ในทางที่ดีให้ได้ มิได้หมายความว่า ใครตกอยู่ในสภาพเช่นไร แล้วก็จะทนอยู่ในสภาพเดิมนั้นเสมอไป เช่น เป็นคนยากจน แล้วก็ทนอยู่ในความยากจน ไม่พยายามชวนขายหาทรัพย์ หรือ คนที่เกียจคร้านงานการ ไม่ทำ แม้จะถูกคนอื่นสบชกก็อดทน เป็นคนดื่มเหล้า เป็นคนสูบบุหรี่ แม้รัฐบาลจะเชิญชวน บังคับให้เลิกดื่ม เลิกสูบ อย่างไรก็อดทนดื่ม อดทนสูบบุหรี่ เป็นสาวโคโยตี้ ติดดินยั่วกามารมณ์ ถูกสังคมประณาม อย่างไรก็ยังคงเด่นอยู่ อย่างนี้ไม่ใช่ขันติ ไม่ใช่ความอดทน แต่เป็นลักษณะของความตายด้าน หรือ หน้าด้านเท่านั้นเอง

ขันติตามโลกทัศน์ของพระพุทธศาสนาเถรวาท มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า ความอดทนความอดกลั้นจะมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อวิถีชีวิตของมวลมนุษย์ ในการทำหน้าที่กำจัดอุปสรรคทั้งหลาย ความอดทนอดกลั้นต่อสภาวะการณดังกล่าวนั้น ต้องประกอบด้วยปัจจัยสำคัญคือ ปัญญา ความอดทนลักษณะนี้ จะมีความหมายไม่ผิดเพี้ยนไปจากหลักการดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นความหมายสำคัญที่สุดของขันติธรรม ถ้าหากความอดทน ปราศจากการตรวจสอบ หรือไม่ผ่านการวินิจฉัยจากกระบวนการทางปัญญา ย่อมส่งผลกระทบเชิงลบต่อชีวิต

^{๑๐} ไสว มาลาทอง, **คู่มือการศึกษาจริยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๒.

^{๑๑} เปลื้อง ณ นคร, **พจนานุกรมแปล ไทย-ไทย**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ไทยซอฟต์แวร์เอ็นเตอร์ไพรส์ จำกัด). [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.ThaiSoftware Dictionary com>. [๒๘ ธันวาคม ๒๕๕๗].

อย่างมาก เพราะความอดทนจะกลายเป็นภาวะอึดอัดบีบคั้นกดดันชีวิตจิตใจอย่างรุนแรงต่อเมื่อความอดทนสอดประสานกลมกลืนกับปัญญาแล้ว ภาวะแห่งความอึดอัดก็จะหมดสิ้นไป จิตใจผ่อนคลาย และเกิดความแจ่มใส เบิกบาน

ขันติเมื่อดำรงอยู่ในฐานะเป็นคุณธรรม เชิงสังคมจะมีเอกลักษณ์พิเศษโดดเด่นเฉพาะตัว กล่าวคือมีความสัมพันธ์ตรงกันข้ามกับการทะเลาะวิวาทกัน หรือ ตัดทอนสาเหตุที่จะโยงไปสู่ความกระทบกระทั่งระหว่างกัน หยุดยั้ง ป้องปราม และกำจัดความโกรธหรือความอาฆาตพยาบาททั้งหลายอันจะพึงมีพัวพันเกิดขึ้นในสังคมได้ จากนั้นก็ช่วยเกื้อกูลหนุนเสริมความรัก ความเมตตาความเอื้ออาทรต่อเพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ให้ประสบกับสันติสุขถ้วนทั่วกัน ขันติไม่เพียงแต่จะสรรสร้างมิติทางสังคมด้วยการปลูกฝังมิตรภาพอันอบอุ่นในใจของมวลมนุษย์เท่านั้น แต่ขันติยังได้ชื่อว่าเป็นคุณธรรมสูงส่งสำหรับมนุษย์ทุกคนเพราะเป็นเครื่องมือกลมกล่อม วาจา ใจให้บริสุทธิ์ อีกทั้งยังช่วยแผ้วถางหนทางชีวิตให้ราบรื่นและโปร่งโล่ง เบาสบาย ซึ่งอาจนำไปสู่ความมีอิสรภาพสมบูรณ์ พ้นจากการครอบงำของกิเลสทั้งหลาย อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดแห่งชีวิตได้ในที่สุด^{๑๒}

ความอดทน (ขันติ) เป็นหลักธรรมที่จำเป็นสำหรับคราวที่ต้องเผชิญกับเหตุการณ์ต่างๆ ที่จะทำให้จิตใจเราหันเหไปจากทางที่ดี ดังนั้น จึงควรบำเพ็ญขันติใน ๔ สถาน^{๑๓} คือ

๑. อดทนต่อความลำบาก หมายความว่า คนทำงานมากๆ แล้วได้รับความเหน็ดเหนื่อย หิวกระหาย หรือถูกแดด ลม ฝน กระทบเกินสบาย คนที่ไม่มีขันติเมื่อเผชิญกับความลำบากตรากตรำ มักจะทอดทิ้งการงานเสีย เป็นคนมือเท้าบาง ทำอะไรทิ้งๆ ขว้างๆ แต่ผู้มีขันติ ย่อมอดทนต่อสิ่งเหล่านี้ กัดฟันทนทำงานของตนให้สำเร็จ

๒. อดทนต่อทุกขเวทนา คือ การรับรู้อารมณ์ว่าเป็นทุกข์ ซึ่งเกิดมาจากการเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่สบายด้วยโรคภัยนานัปการที่เกิดขึ้นกับร่างกายตน คนที่ขาดขันติ เมื่อถึงคราวเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่สบายขึ้นมา มักจะแสดงมารยาทอันไม่สมควรออกมาให้ปรากฏบ่อยๆ เช่น ร้องครวญคราง กระบิดกระบวน เป็นคนเจ้ามายา เป็นคนเจ้าอารมณ์มีอาการโมโหง่าย บางคนอ้างความเจ็บป่วยเพื่อจกกระทำ ความชั่วต่างๆ ก็มี แต่สำหรับผู้มีขันติ ย่อมรู้จักอดทน อดกลั้น ไม่ปล่อยตัว ปล่อยใจให้เสียหรือตกไปในทางชั่วต่างๆ ให้คนอื่นหลงเชื่อหรือเข้าใจผิด

^{๑๒} พระมหาขันทอง วิชาเดช, “ศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันติในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๙-๑๐.

^{๑๓} ไสว มาลาทอง, **คู่มือการศึกษาจริยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๗.

^{๑๔} พุทธทาสภิกขุ, **ขรวาสธรรม**, พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๒), หน้า ๘๔.

ย่อมจะเป็นคนที่มีความสุขมีจิตใจหนักแน่น ย่อมจะเป็นที่นิยมยกย่องนับถือของคนทั่วไป เพราะ ธรรมะ ๒ ประการนี้ จะทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นคนงดงามทั้งกาย วาจา และจิตใจ จะประกอบกิจการสิ่งใด ย่อมสามารถประสบผลสำเร็จได้สมความมุ่งมาดปรารถนา และสามารถเอาชนะอุปสรรคต่างๆ ไปได้ด้วยจิตใจที่มั่นคง ย่อมชนะความร้ายได้ด้วยดี^{๑๕}

คนจะสวยสดงดงาม แต่เพียงสรีระร่างกายและเครื่องประดับนั้นยังไม่เพียงพอต้อง งดงามทางด้านจิตใจด้วย คำกล่าวที่ว่า “ไถ่งามเพราะชน คนงามเพราะแต่ง” เป็นคำกล่าวที่ ถูกต้องโดยปราศจากข้อสงสัย ถ้าไม่เชื่อลองหลับตานึกภาพของไก่ที่ถูกถอนขนวิ่งโห่ๆ นอกจากจะ ดูไม่สวยงามแล้ว ยังดูน่าเกลียดพิลึก หรือดูแล้วกลายเป็นเรื่องน่าขบขันหรือน่าสังเวช ทั้งนี้เพราะ ไก่นั้นมีขนเป็นอาวุธปกปิดกายและป้องกันอากาศร้อนและหนาว

มนุษย์เราก็เหมือนไก่ คือต้องมีเสื้อผ้าอาภรณ์ประดับกายเพื่อความงาม และปกปิด อวัยวะที่ไม่ควรเปิดเผย อันเป็นที่ตั้งแห่งความละอาย และเสื้อผ้าอาภรณ์ที่นำมาตกแต่งร่างกายนั้น ยังเป็นเครื่องป้องกันความร้อนและหนาวได้ดี ทำให้คนเราประกอบกิจการให้ลุล่วงไปได้ โดย ไม่ต้องกังวลกับอากาศร้อนหนาว และการสัมผัสสูง มด แมลง ทั้งหลายที่จะมารบกวน^{๑๖}

ดังนั้น มนุษย์จึงแสวงหาเครื่องประดับตกแต่งกันอย่างสุดความสามารถ มีเสื้อผ้าแล้วยัง ไม่พอ ต้องมีเครื่องประดับอย่างอื่นเข้ามาเสริม เช่น สร้อยคอ ต่างหู เป็นต้น นอกจากนั้น ยังมี เครื่องบำรุงผิวให้ดูงดงามตามยุคตามสมัยแต่งแต้มสีสันกันจนกลายเป็นแฟชั่นยอดนิยม ที่กล่าวมา นี้เป็นการตกแต่งในทางร่างกายเท่านั้น แต่ไม่มีการตกแต่งทางจิตใจ และเครื่องประดับตกแต่งจิตใจ นั้นก็ไม่มีบริษัทห้างร้านใดผลิตออกมาขาย

เพราะฉะนั้น มนุษย์จะสวยสดงดงามแต่เพียงสรีระร่างกายและเครื่องประดับนั้น ยังไม่ เพียงพอ ต้องงดงามทางด้านจิตใจด้วย การที่จิตใจจะงดงามนั้น ต้องมีธรรมะ ๒ ประการ ที่จะทำ ให้คนเรางดงามอย่างสมบูรณ์ นั่นคือ ขันติ (ความอดทน) และโสรัจจะ (ความสงบเสงี่ยม)

๒.๒ ความสำคัญของขันติและโสรัจจะ

^{๑๕} ไสว มาลาทอง, **คู่มือการศึกษาจริยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๘.

^{๑๖} เอกรินทร์ สีมหาศาล และคณะ, **พระพุทธศาสนา ป.๕**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อักษรเจริญ ทัศน์ อจท.จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๒๙.

ขันติ เป็นธรรมที่มีกล่าวไว้ในที่หลายแห่ง ในโอวาทปาติโมกข์^{๑๗} ในมงคลสูตร แม้ในเรื่องพระเจ้าสิบชาติ หรือในบารมี ๑๐^{๑๘} ก็มีกล่าวเอาไว้ เพราะถือว่าเป็นธรรมสำคัญที่จะขาดไม่ได้ ใครจะปฏิบัติธรรมสูงเพียงใดก็ตาม ต้องมีความอดทนเป็นพื้นฐาน และในชีวิตประจำวันยังมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะคนเราต้องสมาคม สังคมกับคนรอบข้าง ซึ่งมีทั้งดีและไม่ดี

ครูบางคนลงโทษนักเรียนเกินกว่าเหตุ ก็เพราะทนกริยาทำทางของเด็กนักเรียนที่แสดงออกต่อครูไม่ได้ เพราะครูตั้งมาตรฐานตัวเองไว้ว่า เด็กทุกคนต้องเคารพครู แต่ครูมีความรู้สึกที่ว่า เด็กไม่เคารพและมีท่าทีก้าวร้าว ทำหาย ครูอาจทำอะไรรุนแรงแก่นักเรียน จนกลายเป็นผู้ร้ายของนักเรียนไปได้ในชั่วพริบตา ความงดงามในความเป็นครู ในความเป็นผู้ให้ความรู้อบรมบ่มนิสัยที่ดีของเยาวชนก็จะหมดไป เครื่องหมายความเป็นครู จะไม่มีอะไรเหลืออยู่ กลบความดีที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ และสั่งสมเป็นเวลานาน แต่ความชั่วเกิดแผ่ล้นเดียว ทำลายความดีไม่ให้เหลืออยู่เลย

อีกอย่างหนึ่ง ความอดทน ต้องแยกออกมาให้ชัดเจน ในการควบคุมตัวเอง เมื่อต้องเผชิญหน้ากับสิ่งยั่วยุที่ไม่ดี คือ อดที่จะไม่โกรธตอบ หรืออดต่อการที่จะนำเข้ามาไว้ในใจ คือไม่นำเอาสิ่งที่ได้ยินได้เห็นที่ไม่ดีเข้ามาไว้ในใจเรา แล้วก็ทนต่อการเจ็บใจ การเสียดแทงทางใจที่ต้องเผชิญกับสิ่งที่ไม่น่าพอใจเหล่านี้ หรือในบางครั้งเราพบเห็นสิ่งที่น่ายินดี น่ารักใคร่ แล้วเกิดอยากได้ เช่น เดินไปในห้างสรรพสินค้า พบของที่ถูกใจมากมายอยากได้ไปหมด ก็ต้องใช้ความอดคืออดใจไว้ไม่ให้สิ่งที่เราอยากได้เข้าอยู่ในใจเรา แล้วก็ทนที่จะต้องไม่มีสิ่งเหล่านั้นให้ได้ เราก็จะได้ไม่ต้องจ่ายเงินออกไป เพราะพอเราพ้นออกมาจากห้างสรรพสินค้าไม่นานเท่าไร เราก็อาจลืมความอยากได้ไปแล้ว ใช่หรือไม่

ความอดทนต่อการกล่าวร้ายป้ายสี การด่าว่าจากบุคคลอื่นนั้น พระพุทธเจ้าทรงกระทำให้เป็นตัวอย่างมาแล้ว เรื่องของเรื่องมีว่า

พราหมณ์คนหนึ่งพบพระพุทธเจ้าที่ไร แกก็จะด่าว่าพระพุทธเจ้าเสียๆหายๆ อยู่ร่ำไป เพราะโกรธที่พระพุทธเจ้าบวชน้องชายแก เพราะเป็นพราหมณ์ ไม่เลื่อมใสพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าเห็นว่าพราหมณ์ด่าว่าอยู่เสมอ ไม่เลิกราเสียที ก็เลยตรัสถามว่า “พราหมณ์ ในเรือนของท่านนั้น มีแขกมาเยือนหรือไม่”

พราหมณ์ก็ตอบว่า “ในเรือนของข้าพเจ้านั้นมีแขกมาเยือนเสมอ”

จึงตรัสถามต่อไปอีกว่า “เมื่อมีแขกมาเยือน ท่านต้อนรับอย่างไร”

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๕๔/๕๗, ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๔/๓๙.

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๙-๒๔๐.

พราหมณ์ก็ตอบว่า “ข้าพเจ้าก็ต้อนรับด้วยามิสสิ่งของเครื่องบริโภครตามสมควรแก่ฐานะของแขกผู้มาเยือน”

พระองค์จึงตรัสว่า “พราหมณ์ เมื่อแขกที่มาเยือนท่าน ไม่รับของต้อนรับจากท่าน สิ่งของเหล่านั้นจะตกเป็นของใคร”พราหมณ์ก็ตอบว่า “ก็ตกเป็นของข้าพเจ้า”

ดังนั้นจึงตรัสว่า “พราหมณ์ การที่ท่านค่าเราทุกวันๆ เราไม่ได้รับเอาไว้ ค่าค่าเหล่านั้นจะตกเป็นของใครเล่า”

พราหมณ์เลยจำนนต่อพระดำรัส แล้วหันมานับถือพระพุทธศาสนาแต่นั้นมา^{๑๙}

การใช้หลักขันติธรรมเข้ามาเพื่อแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้า จนสามารถทำให้พราหมณ์ลดทิฐิกลับมานับถือพระพุทธศาสนาได้ ซึ่งถือได้ว่าขันติธรรมนี้มีความสำคัญมาก เพราะการที่จะมีใครมาด่าว่ากล่าวทุกวัน ไม่ใช่สิ่งที่จะอดทนได้เสมอไป หากผู้นั้นขาดขันติ เหตุการณ์อาจจะกลายเป็นเรื่องเลวร้ายได้ เพราะขาดการยั้งคิด อย่างน้อยถ้าเป็นปุถุชนธรรมดาทั่วไป ต้องมีการโต้ตอบกันไปบ้าง คงไม่ยอมให้ใครมาด่าตนเองอยู่ฝ่ายเดียวแน่นอน

การใช้ความอดทน อดกลั้นทนทานต่อสภาพบีบคั้น หรือต่อความทุกข์เวทนาต่างๆ ได้ หมายถึง มีกำลังความอดทนต่อความทุกข์กาย ทุกข์ใจ ความเจ็บกาย เจ็บใจ ความเดือดร้อนกาย และได้อย่างสูงสุด โดยไม่มีความจำกัด ซึ่งความอดทนเหล่านี้ เกิดขึ้นได้จากการฝึกปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ^{๒๐} คือ เวลาใครเขาทำสิ่งที่ขัดใจแล้วพยายามข่มไว้ อดทนไว้ อย่างเวลานั่งฝึกสมาธิ นั่งฝึกกรรมฐาน ปวดเมื่อยกันทุกคน ต้องใช้ขันติ นั่งฟังบรรยายไป เริ่มปวดเริ่มเมื่อย ขยับเขยื้อนนี้ต้องใช้ขันติ ทำอะไรต้องไม่ตามใจกิเลส ต้องใช้ขันติอย่างมาก โดยมากผู้มีขันติน้อยเพราะสู้กับกิเลสไม่ไหว ขันติเป็นคุณธรรม ถ้าทำได้แล้วเป็นบารมี^{๒๑}

เพราะฉะนั้น การอดทนก็คือการไม่รับเอา หรือการที่ไม่ให้สิ่งที่ไม่ตินั้นมา มีอำนาจอยู่เหนือใจตน อย่าไปรับเอา เมื่อเราไม่รับสิ่งนั้นก็กลับไปหาเจ้าของนั่นเอง ทำให้สบาย ๆ

การที่เรามีความอดทนอดกลั้นเพียงอย่างเดียว นั้นไม่พอที่จะทำให้เป็นคนมีความงามอย่างแท้จริงได้ ต้องมีธรรมะอื่นเข้ามารวมเติมต่อ ธรรมะที่คู่กับขันติ ก็คือ โสรัจจะ ความสงบเสงี่ยม

^{๑๙} ธมมจรรถ, **หนังสือธรรมลีลา**, ฉบับที่ ๕๐ ประจำเดือนมกราคม ๒๕๔๘, หน้า ๒๙.

^{๒๐} พระเทวินทร์ เทวินโท, **พุทธจริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: มปท., ๒๕๔๖), หน้า ๕๒๑.

^{๒๑} สอนอง วรอุไร, **อธิษฐานบารมี**, (กรุงเทพมหานคร: ชมรมกัลยาณธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔.

ความสงบเสงี่ยมคือความที่มีจิตขึ้นบาน ประณีต มีจิตที่ราบเรียบ ไม่ว่าจะเผชิญกับ ภาวะที่น่าพอใจรักใคร่หรือภาวะที่ไม่น่าพอใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็จะไม่แสดงอาการให้ผิดแผกไป จากเดิม

คนเรารู้จักอดทนอดกลั้น ไม่โกรธต่อผู้อื่นก็จริง แต่ในความอดทนนั้นอาจจะมีสีหน้าที่ บ้างตึง หรือสีหน้าที่แสดงความไม่พึงพอใจ ต่อเมื่อมีโสรัจจะ คือความเข้มแข็งเข้ามากำกับ ก็จะทำให้ ผู้นั้นมีความอดทนที่งดงามปรากฏแก่ผู้พบเห็น เป็นที่ศรัทธาเลื่อมใสของผู้อื่น โสรัจจะจึงทำหน้าที่ เสริมความอดทนให้งดงามเด่นชัดขึ้น

ขันติ ความอดทน และโสรัจจะ ความสงบเสงี่ยมนี้ เป็นธรรมคู่กัน จะขาดอย่างใดอย่าง หนึ่งไม่ได้ เพราะมีทั้งสองอย่างอยู่ร่วมกัน จึงเป็นธรรมที่จะทำให้บุคคลงดงามอย่างแท้จริง งามยิ่ง กว่าอารมณ์ทั้งปวงที่มีในท้องตลาด^{๒๒}

บางคนใส่เสื้อผ้าน่ารักๆ แต่งตัวดูดี แต่คนเหล่านั้น พออยู่ใกล้แล้ว กลับไม่ได้รู้สึกดีด้วย เลย เราได้เพียงแค่รู้สึกดีที่ดูด้วยดวงตา แต่เมื่อดูด้วยใจ เรากลับพบกับสิ่งที่ไม่เห็นสวย ไม่เห็นดี ไม่ เห็นมีอะไรน่ามองเลยสักอย่าง ไม่มีความงดงามเอาเสียเลย แต่บางคน แม้ไม่ได้แต่งตัวเลย อาจจะดู ธรรมดา เรียบ ๆ แต่พอมองแล้ว ถึงรู้สึกทำไมเราปลื้มคนนี้จัง

ในพระพุทธศาสนา หากคนเรา มีสิ่ง ๒ สิ่งต่อไปนี้ จะเรียกได้ว่า “เป็นคนสวย” “เป็น คนงาม” “เป็นคนสง่า” “เป็นคนน่ารัก” เป็นคนน่ามองหรือเป็นแม่แต่ไอ้ดอลของคนทั่วไป แม้ว่า จะมีทรงผมกระเซอะกระเซิง ไม่ได้แต่งหน้า ไม่มีเสื้อผ้าสวยๆ ใส่ แต่คนที่มองแล้วกลับรู้สึกชื่นใจ ชอบใจ และรู้สึกดี บางครั้ง สิ่งนี้อาจทำให้คนที่เห็นหรือแม้แต่ได้ยินศรัทธาในตัวเรา และขนลุกได้ ๒สิ่งนั้นคือ สิ่งที่เราเรียกว่า “ขันติ” และ “โสรัจจะ”^{๒๓}

๒.๓ โทษของการขาดขันติและโสรัจจะ

ขันติ ในภาษาไทยใช้คำว่า ความอดทน แต่คำว่าอดทนนี้ฟังแล้ว ดูเหมือนว่าพบเจอกับ เรื่องหนักมากจึงต้องอดทน แต่ที่จริงแล้ว ความหมายตามตัวในพระบาลีนั้น คำว่า ขันติ แปลว่า ความใจเย็น ความไม่ใจร้อน ความเย็นใจ ความชื่นใจ ความไม่ดูร้าย ความไม่ปากร้าย ความไม่

^{๒๒} สมมจรรถ, *หนังสือธรรมลีลา*, ฉบับที่ ๕๐ ประจำเดือนมกราคม ๒๕๔๘, หน้า ๒๖.

^{๒๓} Serene_Angelic , "๒ สิ่ง ที่ทำให้เกิด ความสง่า", Pantip ห้องศาสนา, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://topicstock.pantip.com/religious/topicstock/2012/01/Y11623461/Y11623461.html>, [๗ เมษายน ๒๕๕๘].

เกรี้ยวกราด หรือเรียกได้ว่า ความมีอารมณ์แจ่มใส ไม่ทำอะไรให้เครียด ทั้งหมดนี้รวมเข้าในความหมายของขันติได้

คนที่ม่ขันติ จะเป็นคนที่ผู้อื่นศรัทธา เพราะโดยปกติแล้ว อาจตัดสินได้ยากว่าใครเป็นคนที่ดีจริง จนกว่าจะเห็นได้ในสถานการณ์บางอย่าง เช่น สถานการณ์กดดัน หรือถูกต่อว่า หรือพบกับเรื่องขัดใจ หากในสถานการณ์แบบนั้น ใครสักคนแสดงออกให้เห็น หรือผู้นั้นแสดงให้ใครเห็นได้ว่า สบายๆ กับเรื่องนั้นๆ ไม่เครียด ไม่ด่าตอบ ไม่ว่าตอบ ไม่โกรธตอบ ใครใส่อารมณ์มา ไม่ใส่อารมณ์กลับ ภายในไม่กี่วันเท่านั้น ความดีตรงนี้จะถูกกระจายไปปากต่อปาก และไม่นาน ผู้นั้นก็จะเป็นที่รักของคนหลายๆ คน และหากรักษาความดีนี้ไว้ได้เสมอต้นเสมอปลาย ผู้นั้นก็จะมีความสุขและความสบายใจอยู่ตลอดเวลา

ขันติยังจัดเป็นข้อหนึ่งในพรหมาวาสธรรม^{๒๔} ในบารมีสิบทัศก็จัด“ขันติ” เป็นบารมีที่สำคัญอย่างหนึ่ง ในมงคลสูตร “ขันติ” ก็จัดเป็นมงคลข้อหนึ่งในมงคล ๓๘ ประการ ในโอวาทปาฏิโมกข์ “ขันติ” จัดเป็นคุณธรรมข้อแรกของนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาใช้คำว่า “ขันติ ปรมิ ตโป ตีติกขา” แปลว่า ความอดทนเป็นตบะอันยอดเยี่ยม หรือจะแปลว่า “ขันติคือความอดกลั้น เป็นธรรมเครื่องเผากิเลสอย่างยิ่ง”^{๒๕} ขันติจึงเป็นธรรมสำคัญข้อหนึ่งที่มนุษย์ต้องมีไว้ประจำใจ ต้องอดให้ได้ ทนให้ได้ทั้งสภาพแวดล้อม ดินฟ้าอากาศ อดทนทั้งภายในจิตใจ เช่น ความเจ็บใจ ความคับแค้นใจ ความขัดข้องใจ เป็นต้น เมื่อเกิดเป็นมนุษย์แม้จะทุกข์ยากลำบากอย่างไรก็ต้องทนรับสภาพให้ได้ ผู้ที่อดทนไม่ได้ย่อมได้รับโทษอันเกิดจากความไม่อดทน

ในอขันติสูตรที่ ๑ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ได้แสดงโทษของความไม่อดทนไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย โทษของความไม่อดทนห้าประการคือ(๑)ผู้ไม่อดทนย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนเป็นอันมาก (๒) ย่อมเป็นผู้มากด้วยเวร (๓) ย่อมเป็นผู้มากด้วยโทษ (๔) ย่อมเป็นผู้หลงกระทำกาละ (๕) เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก”^{๒๖}

ในอขันติสูตรที่ ๒ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต มีเนื้อความที่แตกต่างกันบางข้อ ดังที่แสดงไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย โทษของความไม่อดทนห้าประการคือ

- (๑) ผู้ไม่อดทนย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนเป็นอันมาก
- (๒) ย่อมเป็นผู้โหดร้าย

^{๒๔} ดูรายละเอียดในพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

^{๒๕} พุทธทาสภิกขุ, **พรหมาวาสธรรม**, พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๒), หน้า ๘๒.

^{๒๖} อญ.ปญจก.(ไทย), ๒๒/๒๕๑/๒๖๐.

(๓) ย่อมเป็นผู้เดือดร้อน

(๔) ย่อมเป็นผู้หลงกระทำกาละ

(๕) เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก^{๒๗}

โทษของการขาดขันติ คือ เป็นผู้มากด้วยเวร เมื่อตายไปจะเข้าถึงอบายภูมิ^{๒๘} การที่บุคคล ชุมชน และสังคมในโลกขาดคุณธรรมด้านความอดทน (ขันติ) ย่อมก่อให้เกิดปัญหา ตั้งแต่ระดับปัจเจกชน และอาจขยายกว้างออกไปจนถึงระดับสังคมโลกก็ได้ อาจทำให้เกิดผลลัพธ์ในเชิงลบ กล่าวคือในระดับบุคคลนั้น ทำให้ศักยภาพในการทำงาน การเรียน การดำเนินชีวิตของบุคคลลดลงหรือล้มเหลวได้ สำหรับปัญหาในระดับสังคมหรือระดับโลกนั้นก็ทำให้ขาดความยุติธรรมและทำให้มนุษย์ก่อความทุกข์ความเดือดร้อนให้แก่กัน^{๒๙}

โทษของการขาดขันติ คือไม่สามารถอดทนต่อปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ได้ เป็นคนจับจด ทำงานคั่งค้าง ไม่สามารถเป็นหลักให้ครอบครัวได้ หลงผิดไปทำความชั่วได้ง่าย ไม่ได้รับความไว้วางใจจากผู้อื่น เต็มไปด้วยศัตรู ขาดความเจริญก้าวหน้า ทำให้เสื่อมจากทรัพย์^{๓๐}

๒.๔ ประโยชน์ของการมีขันติและโสรจจะ

สมเด็จพระบรมศาสดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อสมัยที่ยังก่อสร้างพระบารมีอยู่ ก็ได้ทรงบำเพ็ญขันติบารมีทุกภพทุกชาติจนเต็มรอบ ครั้นมาถึงปัจฉิมชาติ พระองค์เสด็จออกบำเพ็ญพรต ทรงประกอบความเพียร ก็ทรงมั่นในขันติความอดทน ไม่เห็นแก่หนาวและร้อน ไม่เห็นแก่ความอยาก ความหิว อดทนต่อทุกข์ อดทนต่อเหตุแห่งทุกข์ จนได้สำเร็จอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ก็ต้องอาศัยขันติความอดทนเป็นผู้อุปการะ ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ได้ประกาศพระพุทธศาสนา ไม่เห็นแก่ความลำบากยากแค้น ก็สำเร็จด้วยขันติ ความอดทนทั้งสิ้น เพราะขันติบารมีพระองค์ได้ทรงสร้างสมมานับด้วยระยะเวลาอันยาวนานมาก ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ก็ทรงนำเอาขันติที่มี

^{๒๗} อก.ปญจก.(ไทย), ๒๒/๒๑๖/๒๖๐.

^{๒๘} พระครูสุตธรรมวิสุทธิ (วิระชัย จิตธมโม / จงกลณี), “การศึกษาวิเคราะห์หลักขันติในการดำเนินชีวิตของชาวตำบลท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

^{๒๙} พระมหาขันทอง วิสาเดช, “ศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันติในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๕), หน้า ๙.

^{๓๐} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, “**ขรราวาสธรรม ๔**”, บทความวิกิพีเดีย, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://th.wikipedia.org/wiki> [๗ เมษายน ๒๕๕๘].

บริบูรณ์ในพระองค์นั้นแหละมาแจกแก่พุทธบริษัท ผู้รับแจกก็คือผู้ปฏิบัติตาม และพากันได้สำเร็จมรรคผลนิพพาน^{๓๑}

ส่วนอานิสงส์ของความอดทน แสดงไว้ ๕ ประการเหมือนกัน ความว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ของความอดทนห้าประการคือ (๑) ผู้อดทนย่อมเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนเป็นอันมาก (๒) ย่อมเป็นผู้ไม่มากด้วยเวร (๓) ย่อมเป็นผู้ไม่มากด้วยโทษ (๔) ย่อมเป็นผู้ไม่หลงกระทำกาละ (๕) เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์”

อานิสงส์ของความอดทนมีแตกต่างกันบ้างบางข้อกับสูตรที่หนึ่ง ดังข้อความว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ของความอดทนห้า คือ (๑) ผู้อดทนย่อมเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนเป็นอันมาก (๒) ย่อมเป็นผู้ไม่โหดร้าย (๓) ย่อมเป็นผู้ไม่เดือดร้อน (๔) ย่อมเป็นผู้ไม่หลงกระทำกาละ และ(๕) เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์” ทั้งสองพระสูตรมีปรากฏในอังคุตตรนิกายเหมือนกัน แต่มีเนื้อความที่แตกต่างกันบ้าง บางข้อเป็นการแสดงทั้งโทษ และอานิสงส์ของความอดทน^{๓๒}

เกิดเป็นคนต้องอดทนให้ได้ แม้สภาพทั้งภายนอกและภายในจะแปรเปลี่ยนไปอย่างไร หากจิตใจเรามีธรรมคือ “ขันติ” ความอดทนอดกลั้นไว้เป็นเครื่องประดับใจแล้ว จะยากลำบากอย่างไรชีวิตก็ต้องดำเนินต่อไป โบราณสอนไว้ว่า “ทนไม่ได้ ใจร้อน มักนอนคุก” ส่วนผู้มีขันติธรรมประจำใจมักจะเป็นผู้สงบสันติอยู่อย่างมีความสุข “ทนได้ ใจเย็น เป็นสุข”

อานิสงส์ของขันติคือ เป็นที่รักเป็นที่พอใจของคนหมู่มาก ไม่ดุร้าย ไม่มีความเดือดร้อน ไม่หลงสติ และหลังจากตายจะไปเกิดในสุคติ^{๓๓} ผู้ใดมีขันติอยู่ตลอดเวลาไม่ว่าจะอยู่สถานการณ์เช่นไร ก็อดทนได้ทุกสถานการณ์ ผู้นั้นย่อมจะได้รับอานิสงส์ ๕ ประการ ดังนี้คือ (๑) คือเป็นที่รักใคร่ของคนเป็นอันมาก (๒) ไม่มากด้วยเวร (๓) ไม่มากด้วยโทษ (๔) ไม่หลงทำกาละกิริยา และ (๕) เมื่อกายแตกดับขันธเปื้องหน้าแต่ภพ ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

ผู้อดทนย่อมเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนเป็นอันมาก ย่อมเป็นผู้ไม่มากด้วยเวร ย่อมเป็นผู้ไม่มากด้วยโทษย่อมเป็นผู้ไม่หลงกระทำกาละเมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

^{๓๑} ไพลิน องค์กรสุวรรณ, “การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๒.

^{๓๒} อ.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๒๕๑/๒๖๐.

^{๓๓} พระครูสุตธรรมวิสุทธิ (วิระชัย จิตธมโม / จงกลณี), “การศึกษาวิเคราะห์หลักขันติในการดำเนินชีวิตของชาวตำบลท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

โลธจะมื่อานิสงส์เช่นเดียวกับขันติแต่เป็นคุณธรรมที่ส่งเสริมขันติ ให้เด่นชัดขึ้นขันติธรรมข้อนี้เป็นสิ่งที่กัลยาณมิตรจะต้องมุ่งมั่นที่จะพิชิตให้ได้ ต้องไม่ให้อำนาจกิเลส คือความโลภ โกรธ หลงมาบีบคั้นจิตใจต้องหาโอกาสขจัดออกไปจากใจด้วยการหมั่นทำสมาธิภาวนา และรักษาอุดมการณ์ของตนเองในการที่จะสร้างสันติสุขให้เกิดขึ้นแก่โลกให้ได้

บุคคลผู้มีความอดทน ย่อมไม่มีอันตรายแก่ใครๆ มีแต่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่บุคคลผู้ที่คบหาเสวนาด้วยอย่างเดียว เพราะบุคคลผู้มีความอดทน ย่อมเป็นผู้มีมงคลคือเหตุแห่งความเจริญในตนอยู่แล้ว จะประกอบกิจการทุกสิ่งล้วนทำได้ด้วยปัญญาอันประกอบด้วยเหตุผลทั้งสิ้น อีกทั้งเป็นผู้หนักแน่น ไม่หวั่นไหวได้ง่าย

ส่วนบุคคลผู้ที่ไม่มีความอดทน ย่อมตรงกันข้าม คือ เมื่อได้ประสบกับอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจเข้า ก็อาจจะแสดงกิริยาอาการอันไม่งาม ไม่น่าชมออกมาได้ตลอดเวลา ทุกโอกาสสถานที่ และเมื่อเป็นเช่นนี้ การประกอบกิจการทุกสิ่งทุกอย่าง หรือการคบหาสมาคมกัน เพื่อที่จะให้เกิดประโยชน์สุขต่อกันนั้น ก็ย่อมจะถึงกาลเสื่อมเสียไป^{๓๔}

การดำเนินชีวิตที่ปราศจากการอดทน ก็จะก่อให้เกิดปัญหาขึ้นมาในชีวิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังเช่นชีวิตครอบครัวที่ต้องประกอบส่วนต่าง ๆ อย่างมากมาย การเกี่ยวเนื่องกับบุคคลอื่นจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะนำเอาหลักขันติใช้เพื่อการบริหารชีวิตของตนเองและสามารถที่จะเข้าใจตนเองและบุคคลอื่น พร้อมกันก็เป็นเครื่องป้องกันตนเองทั้งในชาตินี้และในชาติหน้า การเจริญขันติธรรมจึงเป็นสิ่งสำคัญ บุคคลที่มีขันติและยึดนาพาไปปฏิบัติจึงได้ชื่อผู้ไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต^{๓๕} แม้ในโอวาทปาติโมกข์ก็มีหลักคำสอนเรื่องขันติหรือความอดทนว่า “ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง”^{๓๖}

๒.๕ ขันติและโลธจะที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องความอดทนไว้ในมงคลที่ ๒๗ ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ของความอดทนมี ๕ ประการ คือ ผู้อดทนย่อมเป็นที่รัก เป็นที่ขอบใจของชนหมู่มาก ย่อม

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ขันติธรรม บทความทางพระพุทธศาสนา, คอลัมน์ ธรรมะวันหยุด, สำนักงานตำรวจแห่งชาติ, มปป.

^{๓๕} พระครูสุตธรรมวิสุทธิ์ (วิระชัย จิตธมฺโม/ จงกลณี), “การศึกษาวิเคราะห์หลักขันติในการดำเนินชีวิตของชาวตำบลท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒-๓.

^{๓๖} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

เป็นผู้ไม่มากด้วยเวร คือ ทำให้ไม่มีเวรมีภัยกับใคร ย่อมเป็นผู้ไม่มากด้วยโทษ ย่อมเป็นผู้ไม่หลงทำ
กาละ เมื่อตายไปย่อม เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์อย่างเดียว^{๓๗}

ผู้มีขันติ ชื่อนำพาประโยชน์มาให้ทั้งแก่ตน และแก่ผู้อื่น ผู้มีขันติธรรม ชื่อว่าเป็นผู้ขึ้นสู่
ทางไปสู่สวรรค์และนิพพาน

ความเมตตาปรารถนาดีต่อเพื่อนร่วมโลก เป็นทางมาแห่งสันติภาพอันไพบูรณ์ เป็น
คุณธรรมพื้นฐานที่จะทำให้มนุษยชาติอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ไม่มีการแก่งแย่งรบราฆ่าฟันกัน
อย่างที่เราเห็นกันอยู่ในปัจจุบัน เมตตาธรรมจะช่วยคำจุนโลก เปลี่ยนแปลงกระแสโลกที่กำลัง
ร้อนแรงด้วยไฟกิเลส เป็นกระแสแห่งความดีที่เกิดจากใจอันใสบริสุทธิ์ รุกเจียบไปในบรรยากาศโลก
มวลมนุษยชาติจะปรองดองกัน มีสมบัติสิ่งของเครื่องใช้อะไร ที่พอจะแบ่งปันกันได้ ก็ช่วยเหลือ
เกื้อกูลกันไป เพราะสมบัติทั้งหลายเป็นของกลางของโลก โลกทั้งโลก คือ บ้านหลังใหญ่ ที่มีสมาชิก
ในบ้านมากมาย พวกเราทุกคน คือ หมู่ญาติ เพื่อนพ้องพี่น้องกัน ที่ยังต้องเดินทางไกลในสังสารวัฏ
ไปสู่ฝั่งแห่งนิพพาน

มีธรรมภาษิตที่ปรากฏในบทสวดมนต์ฉบับหลวง^{๓๘} ว่า

อตตโนปิ ประสณจ อตถาวโห ว ขนติโก

สคคโมกขคม มคคิ อารุโห โหติ ขนติโก

ผู้มีขันติ ชื่อนำพาประโยชน์มาให้ทั้งแก่ตน และแก่ผู้อื่น

ผู้มีขันติธรรม ชื่อว่าเป็นผู้ขึ้นสู่ทางไปสู่สวรรค์ และนิพพาน ดังนี้

มนุษย์เป็นสัตว์สังคม ที่อยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะใหญ่ ตั้งแต่อยู่กันในระดับครอบครัว
เพื่อนฝูงในโรงเรียน ในที่ทำงานและในชุมชน จึงต้องประพฤติตามระเบียบที่สังคมกำหนดไว้
เพื่อจะได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข การจะปรับตัวให้เข้ากับทุกสถานการณ์ได้นั้น ต้องอาศัย
ขันติธรรม คือ ความอดทนเป็นอย่างมาก เพราะเราไม่ได้อยู่เพียงลำพังตัวคนเดียว แต่ละวันที่ผ่าน
ไป ต้องมีการติดต่อสื่อสาร ข้องเกี่ยวกับคนรอบข้าง และผู้คนอีกมากมาย มีทั้งคนที่ถูกใจและไม่
ถูกใจ พบปะสิ่งของที่ถูกใจบ้าง ไม่ถูกใจบ้าง ถ้าปราศจากความอดทนเสียแล้ว คุณงามความดีต่างๆ
ที่เราได้สั่งสมไว้ อาจจะพังทลายลงได้ เพราะอารมณ์เพียงชั่ววูบ ที่เกิดจากการขาดความยั้งคิด ขาด
ความอดทน ไม่ได้พิจารณาไตร่ตรองให้ดีเสียก่อน

ทุกคนที่เกิดมา ต่างก็อยู่ในช่วงกำลังฝึกตนเองให้เป็นผู้สมบูรณ์ จะหาผู้มีความ
เพียบพร้อมในทุกด้าน เป็นสิ่งที่หาได้ยากมาก เหมือนงมเข็มในมหาสมุทร หรือเหมือนหาแหล่งน้ำ

^{๓๗} วจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/-/๓๕๘.

^{๓๘} ส.ม.(สวดมนต์ฉบับหลวง) หน้า ๒๒๒.

กลางทะเลทราย แม้กระทั่งตัวเราเองก็ยังไม่สมบูรณ์ ฉะนั้น เมื่ออยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นหมู่คณะ ใหญ่ ความอดทนต่อกันและกันจึงเป็นปัจจัยสำคัญ ที่จะทำให้เราอยู่อย่างมีความสุข

เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์ถึงได้ตรัสว่า ผู้มีขันติธรรมประจําใจ จึงได้ชื่อว่าน่าประโยชน์ สุขมาให้ทั้งแก่ตนและแก่ผู้อื่น คือนอกจากจะมีอนิสงส์เกิดขึ้นกับตนเองแล้ว ยังก่อให้เกิดคุณประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วย เหมือนที่พระบรมศาสดาของเรา ในสมัยที่เป็นพระบรมโพธิสัตว์ กำลังสร้างบารมีอยู่นั้น แม้ว่าหนทางไปสู่การตรัสรู้ธรรมเป็นสิ่งทำได้ยากอย่างยิ่ง และต้องอาศัยเวลายาวนาน แต่พระพุทธองค์ก็อดทน เพื่อบุญบารมีของพระองค์เอง แล้วผลแห่งขันติธรรมนั้น ทำให้สรรพสัตว์ทั้งหลาย ทั้งมนุษย์และเทวา ต่างก็ได้เต็มตํ้าธรรมรสอันยอดเยี่ยม ได้ตรัสรู้ธรรมตามพระพุทธองค์ เสวยเอกนิคตบรมสุขกันนับไม่ถ้วน

ความอดทนนี้เป็นคุณธรรมประจําใจของท้าวสักกะ ดังมีปรากฏเรื่องว่า

เรื่องเกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล แต่เป็นเรื่องของการทำสงครามกันระหว่างชาวสวรรค์ ซึ่งมี พระอินทร์ เป็นจอมทัพ และฝ่ายอสูรมี ท้าวเวปจิตติ เป็นแม่ทัพใหญ่ หลากๆท่านอาจไม่เคยทราบว่า สวรรค์...เขาก็มีการรบกัน เรื่องอย่างนี้นั้นมีเหมือนกัน แต่เป็นเรื่องของภพภูมิที่ละเอียด เป็นการแย่งชิงทิพยสถานที่ดินเองเคยได้เสวยสุขมาก่อน เพราะฉะนั้น เมื่อถึงเวลาที่ต้นแคล้วออก ดอกบานสะพรั่ง ท้าวเวปจิตติอสูรพร้อมด้วยบริวาร ซึ่งถูกโยนตกลงมาจากสวรรค์ มาอยู่ใต้เขาพระสุเมรุ ก็จะนึกถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่ดินเองเคยเสวยสุขมาก่อน จึงคิดจะยึดเอาคืนมาให้ได้

แต่ก่อนจะออกทำสงครามกัน ท้าวเวปจิตติจะสั่งอสูรบริวารว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย เมื่อสงครามระหว่างเทวดากับอสูรประชิดกันแล้ว หากพวกอสูรได้ชัยชนะ พวกเทวดาเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ก็ขอให้พวกท่านช่วยกันเอาเชือกวิเศษ มัดท้าวสักกะจอมเทพไว้ให้มัน แล้วนำมาที่ภพอสูรของเรา”

ฝ่ายท้าวสักกะก็จะบัญชาการรบเอง ทรงกำชับกับเหล่าทวยเทพในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ว่า “ดูก่อน...ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ถ้าเมื่อสงครามระหว่างเทวดากับอสูรเกิดขึ้น หากพวกเทวดาเป็นฝ่ายชนะ พวกอสูรถึงปราชัย ขอให้พวกท่านช่วยกันมัดมือมัดเท้าของท้าวเวปจิตติจอมอสูรอย่าให้หนีไปได้ แล้วให้นำขึ้นมาหาเราที่สุธรรมสภา”

แล้วก็ออกทำสงครามกัน ชาวสวรรค์เขารบกันด้วยเทวฤทธิ์ อาวุธชนิดต่างๆเกิดขึ้นมาด้วยอานุภาพของเทวดา ฝ่ายอสูรก็มีอาวุธยุทโธปกรณ์ที่มีลักษณะพิเศษกันออกไป

เทวสงครามแต่ละครั้ง ก็มีการผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ ในสมัยนั้น ฝ่ายเทวดาได้รับชัยชนะ พวกอสูรพ่ายแพ้ก็พากันหลบหนี กลับลงไปที่ภพอสูรเหมือนเดิม เหลือแต่ท้าวเวปจิตติที่ถูกเทวดาจับมัดไว้ด้วยเชือกวิเศษ แล้วช่วยกันนำขึ้นมาบนสวรรค์ ท้าวเวปจิตติโกรธแค้นมากที่ถูกมัด แม้พระอินทร์จะเสด็จมา สนทนาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะเพียงไรก็ไม่ยอมรับฟัง ได้ใช้วาทะจาหยาบคาย

ตัดพ้อต่อว่าพระอินทร์ แต่พระอินทร์ก็ไม่แสดงอาการโกรธตอบ หรือแม้กิริยาที่แสดงถึงความไม่พึงพอใจก็ไม่มี

มาตลีเทพบุตร เกิดความสงสัยขึ้นมาว่า “เอ...ทำไมหนอ พระอินทร์ถึงมีกายวาจาที่สงบ ไม่ได้ตอบไม่ทำร้ายและก็ไม่ว่าร้าย พระหฤทัยของพระองค์จะเป็นอย่างไรหนอ” จึงได้ทูลถามท้าวสักกะจอมเทพว่า...

“ข้าแต่ท้าวสักกะ พระองค์ได้ทรงสดับถ้อยคำอันหยาบคายของท้าวเวจิตติจอมอสูร ยังทรงอดทนต่อถ้อยคำเช่นนั้นได้ เนื่องเพราะว่ามีความกลัว เพราะไม่มีกำลังจะสู้กับจอมอสูรหรือพระเจ้าข้า”

ท้าวสักกะตรัสตอบว่า “เราอดทนต่อถ้อยคำอันหยาบคายของท้าวเวจิตติได้ เพราะความหวาดกลัวหรือเพราะไม่มีกำลังจะต่อสู้ก็หาไม่ วิญญูชนผู้เช่นเรา ไฉนจะพึงได้ตอบกับคนพาลเล่า”

มาตลีเทพบุตรทูลต่อว่า “คนพาลไม่มีผู้กราบ เหมือนพยัคฆ์ร้าย มันก็ยังกำเร็บหนักขึ้นไปทุกวัน ไม่มีทางจะทำให้เชื่องได้ด้วยวิธีการต่างๆไป เพราะฉะนั้น ชีรชนพึงกราบคนพาลด้วยอาชญาอย่างรุนแรงสิ พระเจ้าข้า”

ท้าวสักกะ ท่านทรงเป็นพระโสดาบันแล้ว ไม่ยินดีการฆ่าหรือทำร้ายคนอื่น จึงอธิบายให้ฟังว่า “ผู้ใดรู้ว่าคนอื่นโกรธแล้ว เป็นผู้มีสติ สงบระงับได้ เราเห็นว่า การสงบระงับได้ของผู้นั้นแลเป็นการกราบคนพาล”

มาตลีเทพบุตรฟังแล้ว ก็ยังไม่เข้าใจกระจ่างแจ้ง จึงกราบทูลว่า “ข้าแต่ท้าววาสวะ ข้าพระองค์เห็นโทษในความอดทนนี้ว่า เมื่อใด คนพาลย่อมสำคัญบุคคลนั้นว่า ผู้นี้ยอมอดกลั้นต่อเรา เพราะความกลัว เมื่อนั้น คนมีปัญหาทรมาน ยิ่งข่มขู่ผู้นั้น เหมือนโคยิ่งข่มขู่โคตัวแพ่ที่หนีไป ฉะนั้น”

ท้าวสักกะได้ตรัสว่า “บุคคลจงสำคัญว่า ผู้นี้อดกลั้นต่อเรา เพราะความกลัวหรือหาไม่ก็ตามที ประโยชน์ทั้งหลายมีประโยชน์ของตนเป็นอย่างยิ่ง ประโยชน์ยิ่งกว่าขันติไม่มี ผู้ใดเป็นคนมีกำลัง อดกลั้นต่อคนผู้ทุรพลไว้ได้ ความอดกลั้นของผู้นั้น บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นยอดแห่งขันติ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวถึงกำลังของผู้ซึ่งมีกำลังอย่างคนพาลว่า หาใช่กำลังที่แท้จริง ไม่มีผู้ใดที่จะกล่าวโต้ตอบต่อผู้มีกำลัง ผู้ซึ่งธรรมคุ้มครองแล้วได้เลย เพราะความโกรธนั้น โทษที่ลามกจึงมีแก่ผู้ที่โกรธตอบต่อผู้ที่โกรธ

บุคคลผู้ไม่โกรธตอบต่อผู้ที่โกรธ ย่อมชื่อว่าชนะสงครามซึ่งเอาชนะได้ยาก ผู้ใดรู้ว่าผู้อื่นโกรธแล้ว เป็นผู้มีสติระงับไว้ได้ ผู้นั้นชื่อว่าประพาศประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายตนและคนอื่น คนที่ไม่ฉลาดในธรรม ย่อมสำคัญเห็นผู้รักษาประโยชน์ของทั้งสองฝ่าย คือ ของตนและของคน

อื่นว่าเป็นคนโง่ เราเห็นประโยชน์ของความอดทนอย่างนี้ จึงเป็นผู้มีความอดทนต่อถ้อยคำหยาบของจอมอสูร โดยไม่รู้สีกว่าต้องอดทนอะไรเลย”

เราจะเห็นว่า แม้พระอินทร์ก็สรรเสริญขันติธรรมว่า เป็นกำลังอันประเสริฐ ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จสมปรารถนาทุกอย่าง แม้ความอดทนที่เป็นเรื่องเฉพาะในปัจจุบันก็มีอานิสงส์มาก พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสรรเสริญไว้ว่า

ดูก่อน...ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ของความอดทนมี ๕ ประการ คือ ผู้อดทนย่อมเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของชนหมู่มาก ย่อมเป็นผู้ไม่มากด้วยเวร คือ ทำให้ไม่มีเวรมีภัยกับใคร ย่อมเป็นผู้ไม่มากด้วยโทษ ย่อมเป็นผู้ไม่หลงทำกาละ เมื่อตายไปย่อม เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์อย่างเดียว

เพราะฉะนั้น พวกเราทุกคนควรฝึกฝนกัน ให้ความอดทนเป็นคุณธรรมประจำตัว เป็นธรรมาภรณ์ติดตัวไปข้ามภพข้ามชาติ ให้เอาชนะคนมักโกรธด้วยการไม่โกรธ แล้วตัวเราก็อยาได้เป็นคนมักโกรธด้วยอย่าได้มีเวรมีภัยต่อใคร และหมั่นฝึกฝนใจ ให้หยุดนิ่งจนกว่าจะได้เข้าถึงพระธรรมกายกันทุกคน

๒.๖ ขันติและโสรัจจะ ในทัศนะของนักวิชาการและผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา

ในทัศนะของนักวิชาการและผู้รู้ทางศาสนา หลายท่าน ได้กล่าวถึงหลักขันติธรรมไว้ในงานของท่าน ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวถึงความหมายของขันติ ลักษณะของขันติ ประเภทของขันติ หมวดธรรมที่เกี่ยวกับขันติ และประโยชน์ของขันติ ดังนี้

๑) ความหมายของขันติ

ไสว มาลาทอง ได้กล่าวถึง ขันติ ความอดทน หมายถึง ความอดกลั้นของจิตใจความอดทนมีอยู่ ๓ ประการคือ

- (๑) อดทนต่อความลำบาก
- (๒) อดทนต่อการตรากตรำ
- (๓) อดทนต่อความเจ็บใจ^{๓๙}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง ขันติ ความอดทน คือ ทน ล าบาก ทน ตรากตรำ ทนเจ็บใจ ความหนักเอาเบา^{๔๐}

^{๓๙} ไสว มาลาทอง, *การศึกษาจริยธรรม*, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๗.

^{๔๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้งแมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๓๒.

พระธรรมกิตติวงศ์ ได้กล่าวถึง ขันติ แปลว่า ความอดทน หมายถึง ความอดกลั้นไว้ได้ ไม่แสดงอาการทุกข์ร้อน หรือความไม่พอใจ ความฉุนเฉียวออกมาให้เห็น^{๔๑}

ญาณวชิระ ได้กล่าวถึงขันติ คือความอดทน อดกลั้นต่อความทุกข์ทั้งทางกายและทางใจในเบื้องต้น เป็นความอดทนต่อความตรากตรำ ทั้งหนาว ร้อน หิว กระจาย ทนต่อทุกข์เวทนา ในเวลาเจ็บไข้ได้ป่วย สูงสุดสามารถทนต่อความเจ็บปวดใจ ต่อถ้อยคำที่คนอื่นดูถูกเหยียดหยาม^{๔๒}

สรุปได้ว่า ขันติ หมายถึง ความอดทน อดกลั้นต่อความทุกข์ทั้งทางกาย วาจา ใจ เช่น อดทนทุกข์เวทนา เวลาเจ็บป่วย อดทนต่อถ้อยคำเมื่อถูกคนอื่นดูถูกเหยียดหยาม อดทนต่อ ตัณหา โลภะ โทสะ โมหะ หรือขันติ หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อความทุกข์ทรมานทางร่างกาย และทุกข์ทรมานทางจิตใจ

๒) ลักษณะของขันติ

พระธรรมกิตติวงศ์ได้กล่าวถึงขันติมีลักษณะดังนี้คือ

- (๑) ทนต่อความลำบากตรากตรำ ไม่แสดงอาการท้อแท้หรือยอมแพ้ ทนสู้ได้
- (๒) ทนต่อทุกข์เวทนา ไม่แสดงอาการทรมานทรมายเกิดเหตุเมื่อเจ็บป่วย
- (๓) ทนต่อความเจ็บใจ ไม่แสดงความไม่พอใจ เมื่อถูกคนอื่นกระทบกระเทือน

แตกดัน

- (๔) ทนต่ออำนาจกิเลส ไม่แสดงอาการอยากได้ หรือโกรธเคืองจนออกนอกหน้า^{๔๓}

สรุป ลักษณะของขันติ คือทนต่อความลำบากตรากตรำทนต่อทุกข์เวทนา ความเจ็บใจ และทนต่ออำนาจของกิเลส หรือความอดทนต่ออนิภูตรมณ อารมณ์ไม่พอใจมากระทบ

๓) ประเภทความอดทน

(๑) ขันติบารมี ขันติที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังพระโพธิญาณ ยิ่งกว่าคนที่รักและทรัพย์สิน แม้จะสูญเสียคนรักและทรัพย์สมบัติ ก็จะไม่ละทิ้งขันติ

(๒) ขันติอุปปบารมี ขันติที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังพระโพธิญาณ เป็นเบื้องต้น รักขันติ เพื่อพระโพธิญาณ ยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน แม้จะสูญเสียอวัยวะร่างกายก็จะไม่ละทิ้งขันติ

^{๔๑} พระธรรมกิตติวงศ์, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เอียงเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๘๙.

^{๔๒} ญาณวชิระ, ทศชาติปณิธานมหาบุรุษไม่เปลี่ยนแปลง, (กรุงเทพมหานคร: กองทุนพุทธานุภาพ, ๒๕๕๑), หน้า ๒๗.

^{๔๓} พระธรรมกิตติวงศ์, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, หน้า ๙๘.

(๓) ขันติปรมัตถบารมี ขันติที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า รักขันติ เพื่อพระโพธิญาณ ยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน แม้จะสูญเสียอวัยวะร่างกายไป ก็จะไม่ละทิ้งสิ่งที่จะทำให้เกิดปัญญา^{๔๔}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้วินิจฉัยไว้ว่า

(๑) ขันติมีประเภทเป็น ๓ ประการ คือ ทนตรากตรำ ทนลำบาก ทนเจ็บใจ

ความอดทนต่อหนาว ร้อน ลมแดด สัมผัส เหลือบยุง และสัตว์เลื้อยคลาน มุ่งประกอบภารงานเป็นใหญ่ไม่พริ้งพริ้งต่อหนาว ร้อน เป็นต้น ได้ชื่อว่า ทนตรากตรำ

(๒) ความอดทนต่อทุกข์เวทนา อันเกิดเพราะความเจ็บไข้ มีประการต่าง ๆ อย่างแรงกล้า ไม่แสดงอาการทรมนทรมายได้ ชื่อว่า ทนลำบาก

(๓) ความอดทน ต่อความหมิ่นประมาทที่ผู้อื่นกระทำ มีกล่าวคำเสียดสี เป็นต้น^{๔๕}

มารศรี กลางประพันธ์ ได้กล่าวไว้ว่า ความอดทน แบ่งออกได้ ๒ ประเภท ดังนี้

๑) ความอดทนทางใจแบ่งออกได้ดังนี้

(๑) ความอดทนต่อความเจ็บใจ ได้แก่ วาจาเสียดแทง ถ้อยคำด่าว่าหยาบคาย คำเสียดสี หรือคำกล่าวล่วงเกินให้เกิดความเสียหาย สร้างความขุ่นเคืองใจด้วยประการต่างๆอันบุคคลไม่พึงปรารถนา

(๒) ความอดทนต่อพลังอำนาจบีบคั้นของกิเลส ในการวิจัยเรื่องนี้จะเน้นเฉพาะเรื่องกิเลส ๒ ด้าน คือ (๑) ด้านโทสะ เช่น ความโกรธ ความหงุดหงิด ความไม่สบายใจ ความก้าวร้าว ความไม่สมหวัง การมีปัญหหรืออุปสรรคมาขัดขวางการเรียนหรือการทำงาน และ (๒) กิเลสด้านโลภะ (ความอยากได้ในสิ่งฟุ่มเฟือยหรือไม่จำเป็น)

๒) ความอดทนทางกาย แบ่งได้ดังนี้

(๑) ความอดทนต่อความลำบากตรากตรำ ได้แก่ ความอดทนต่อความยากลำบาก เนื่องมาจากการทำงานหรือการเรียนที่ได้รับมอบหมาย

(๒) ความอดทนต่อทุกข์เวทนาที่เกิดขึ้นทางกาย ได้แก่ ความอดทนต่อความเหนื่อยล้า ความหิว ความร้อน ความหนาว และความเจ็บปวดเมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วยไม่สบายกาย เกิดความทุกข์ทรมารขึ้นมาก็รู้จักอดกลั้นเอาไว้ไม่ก่อความทุกข์เพิ่มขึ้นอีก^{๔๖}

^{๔๔} พระธรรมกิตติวงศ์, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เอี่ยมเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๙๘.

^{๔๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๙-๑๓๐.

สรุป ประเภทของความอดทนหรือขันติ ทางพระพุทธศาสนากล่าวถึง ประเภทขันติ บารมี ขันติอุปบารมี และขันติปรมัตถบารมี และยังแบ่งความอดทนทางจิตใจและความอดทนทางร่างกาย

๔) หมวดธรรมที่เกี่ยวกับขันติ

หลักธรรมซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ มี บารมี ๑๐ และทศปิธราชธรรม ดังนี้

(๑) บารมี ๑๐

- (๑) ทาน การให้ การเสียสละ
 - (๒) ศีล รักษากายวาจา
 - (๓) เนกขัมมะ การออกบวช ความปลื้มตัว ปลื้มใจ จากกาม
 - (๔) ปัญญา ความรู้ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และรู้จักแก้ไขปฏิบัติจัดการต่าง ๆ
 - (๕) วิริยะ ความเพียร ความแก่งัดกล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค พยายามบากบั่น อดสาเห ก้าวหน้าเรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่
 - (๖) ขันติ ความอดทน ความอดทนของจิตใจ สามารถใช้สติปัญญาควบคุมตน ให้อยู่ใน อำนาจเหตุผล และแนวทางความประพฤติหรือการปฏิบัติ ที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมายอันชอบ ไม่ ลุอำนาจ กิเลส
 - (๗) สัจจะ ความจริง คือ พูดจริง ทำจริง และจริงใจ
 - (๘) อธิษฐาน ความตั้งใจมั่น การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการ กระทำ ของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นแน่วแน่
 - (๙) เมตตา ความรักใคร่ ความปรารถนาดี มีไมตรี คิดเกื้อกูลผู้อื่น และเพื่อน ร่วมโลกทั้งปวงมีความสุขความเจริญ
 - (๑๐) อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง ความวางใจสงบ ราบเรียบสม่ำเสมอ เทียงธรรม และดำรงอยู่ในธรรม ไม่เอนเอียงหรือหวั่นไหวไปด้วยความยินดียินร้าย ชอบชัง หรือ ร้ายแรง เย้ายวน ยั่วยุใด ๆ^{๔๖}
- (๒) ราชธรรม ๑๐ หรือ ทศปิธราชธรรม

^{๔๖} มารศรี กลางประพันธ์, “การพัฒนาคุณธรรมด้านความอดทน (ขันติ) ของนักศึกษาระดับปริญญาตรี”, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์, ๒๕๔๘, หน้า ๗๑.

^{๔๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๙-๒๔๐.

(๑) ทาน การให้ คือ สละทรัพย์สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

(๒) ศีล ความประพฤติดีงาม คือ สำรวมกาย และวจีทวาร ประกอบแต่การสุจริต รักษากิตติคุณ ให้ควรเป็น นตัวอย่าง และเป็นที่น่าเชื่อถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ใครจะดูแคลน

(๓) ปริจาคะ การบริจาคน คือ เสียสละความสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตน เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

(๔) อาชชวะ ความซื่อตรง คือ ซื่อตรง ทรงสัตย์ ไร้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

(๕) มัททวะ ความอ่อนโยน คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคาย กระด้างถือองคค์ มีความงามสง่า เกิดแต่ท้องที่ กิริยานุ่มนวล ละมุนละไม ให้ความรักดี แต่มีขาดยำเกรง

(๖) ตบะ ความทรงเดช คือ แผดเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำอำยิจิต ระวังยับยั้งข่มใจได้ไม่ยอมให้หลงใหล หมกมุ่นในความสำราญ และความปรนเปรอ ความเป็นอยู่สม่ำเสมอหรืออย่างสามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียร ทำกิจให้สมบูรณ์

(๗) อักโกธะ ความไม่โกรธ คือ ไม่กริ้วกราดลุอำนาจความโกรธ จนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความและกระทำการต่างๆผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความ และกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวเอง ตนเอง

(๘) อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่บีบคั้นกดขี่ เช่น เก็บภาษีขูดรีด หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียน ลงโทษอาญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

(๙) ชันติ ความอดทน คือ อดทนต่อการงาน ตรากตรำ ถึงจะลำบากกายน่าเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ทอดอย ถึงจะถูกยั่ว ถูกหยันด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างใดก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกรณีที่จะบำเพ็ญ โดยชอบธรรม

(๑๐) อวิโรธนะ ความไม่คลาดธรรมดา คือ วางองค์เป็นหลัก หนักแน่นในธรรม คงที่ไม่มีความเอนเอียง หวั่นไหว เพราะถ้อยคำที่ร้าย ลากสักการะ หรืออิฏฐารมณ์ อนิฏฐารมณ์ใดๆ สติมั่นคงในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรมคือความเที่ยงธรรมกิติ นิติธรรม คือระเบียบแบบแผน หลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามกิติ ไม่ประพฤติให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป^{๔๘}

^{๔๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๐-๒๔๑.

วสิน อินทสระ ได้กล่าวถึงขันติ เรื่องโอวาทปาติโมกข์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตีติกาขันติ ขันติเป็นตบะอย่างยิ่ง ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกา แปลว่า ความอดทน คือความอดกลั้น เป็นตบะอย่าง ยิ่ง ความหมายของความอดทนประเภทตีติกาขันธ์นี้ คือ อดทนต่ออารมณ์ที่มายั่วชวนให้โลก ให้โกรธ ให้หลง ให้รัก ให้ชัง ให้เกลียด ให้กลัว อดทนต่อคำด่าว่าเสียดสี นินทาว่าร้ายต่างๆ เป็น ความหมายของคำ^{๔๙}

สรุป ความหมายของขันติความอดทนที่สำคัญคือ บารมี ๑๐ และทศปิธราชธรรม สำหรับพระราชาหรือผู้ปกครองระดับสูง บารมี ๑๐ หรือการบำเพ็ญที่จะต้องปฏิบัติมี ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา

ทศปิธราชธรรม ๑๐ มี ทาน ศีล ปริจาคะ อาชวะ มัทวะ ตปะ อักโกธะ อวิหิงสา ขันติ และอวิโรธะ ซึ่งมีลักษณะเหมือนกันกับบารมี ๑๐

๕) ประโยชน์ของขันติ

ความทนตรากตรำ ย่อมเป็นปัจจัยให้กระทำการงานสำเร็จ

ความทนลำบาก ย่อมเป็นปัจจัยไม่ให้เกิดสติสัมปชัญญะ

ความทนเจ็บใจ ย่อมเป็นปัจจัยไม่ให้เกิดประพตติผิตพลาดพลั้งด้วยกำลังโทสะ^{๕๐}

สรุป ประโยชน์ของขันติ ขันติ คือ ความอดทนต่อความลำบากตรากตรำ ทั้งทางจิตใจ และร่างกาย ความอดทน หรือขันติย่อมเป็นปัจจัยให้ทำงาน การดำเนินชีวิตสำเร็จ ไม่เสีย สติสัมปชัญญะและยังเป็นปัจจัย ไม่ให้เกิดประพตติผิตพลาดด้วยอำนาจแห่งกิเลส

ขันติธรรม ทางพระพุทธศาสนา คือ ความหมายของขันติ คือความอดทน อดกลั้นต่อ ความทุกข์ยาก ทั้งทางร่างกาย ทางจิตใจ ลักษณะของขันติก็มีลักษณะทนทุกข์ต่อทุกขเวทนา ความ เจ็บใจ โดยเฉพาะอดทนต่อกิเลสตัณหา ภาวะที่มายั่วชวนทางจิตใจ ประเภทของขันติทาง พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงขันติบารมี ขันติอุปบารมี และปรมัตถบารมี และแบ่งความอดทน ทางร่างกายและทางจิตใจที่มีต่ออารมณ์ที่ไม่พึงพอใจ องค์ประกอบของขันติอันเป็นหมวดธรรมะ มี การบำเพ็ญบารมี ๑๐ และทศปิธราชธรรม ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นพระจริยวัตรของพระมหาชา หรือ ผู้ปกครอง ผู้บริหารจะต้องนำไปปฏิบัติ และประโยชน์ของขันติ ซึ่งกล่าวถึงประโยชน์ที่เป็นปัจจัยให้ ได้รับความสำเร็จ ไม่ท้อหรือเสียสติสัมปชัญญะ หรือมีสติสัมปชัญญะรู้ตัวอยู่ทุกขณะ เป็นปัจจัย

^{๔๙} วสิน อินทสระ, โอวาทปาติโมกข์, ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๒.

^{๕๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๐.

ควบคุมไม่ให้มีประพจน์เป็นไปในทางที่ผิด หรือตกอยู่ในอำนาจของกิเลส ตามที่กล่าวมานี้เป็นเรื่อง
ขันติ ความอดทน

๒.๗ สรุป

การอดทนต่อความลำบากตรากตรำ มีผลดีทำให้การงานลุล่วงไปได้ อดทนต่อความ
เจ็บป่วยไข้จะทำให้เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะครบบริบูรณ์ อดทนความเจ็บใจและกิเลสตัณหา จะช่วย
ป้องกันความผิดพลาดอันจะเกิดขึ้นด้วยโทษเสียได้ ผู้ที่มีความอดทน จะทำให้การทำหน้าที่
กัลยาณมิตรประสบความสำเร็จ เหมือนลักษณะของแผ่นดิน แม้ต้นไม้ ภูเขาและอื่น ๆ แผ่นดินก็ยัง
ทรงไว้ได้อดทนจนเปลี่ยนเรื่องราวให้กลายเป็นเรื่องดียอมรับด้วยใบหน้าชื่นบาน เขาจะดำหนิเตียน
คำว่าหยาบคายเสียดสีให้เจ็บใจอย่างไรก็ทนได้ ไม่แสดงอาการโต้ตอบ ซึ่งอานิสงส์ของความอดทน
ได้แก่ (๑) ผู้อดทนย่อมเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนเป็นอันมาก (๒) ย่อมเป็นผู้ไม่โหดร้าย
(๓) ย่อมเป็นผู้ไม่เดือดร้อน (๔) ย่อมเป็นผู้ไม่หลงกระทำกาละ และ (๕) เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุคติ
โลกสวรรค์” ทั้งสองพระสูตรมีปรากฏในอังคุตตรนิกายเหมือนกัน แต่มีเนื้อความที่แตกต่างกันบ้าง
บางข้อเป็นการแสดงทั้งโทษ และอานิสงส์ของความอดทน